

MİLLİ SARAYLAR

KÜLTÜR-SANAT-TARİH DERGİSİ SAYI:6 / 2010

TBMM MİLLİ SARAYLAR DAİRE BAŞKANLIĞI YAYINI
İSTANBUL 2010

Balyanlar ve Dolmabahçe Sarayı Mimarı Sorunu

Selman CAN*

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi içerisinde devletin idare merkezi olarak çok önemli bir işlev üstlenen Dolmabahçe Sarayı'nın mimarı olarak, çoğu kaynakta Garabet ve Nikoğos Balyan ismi geçmektedir. Yalnızca Dolmabahçe Sarayı değil, Batılılaşma dönemi içerisinde inşa edilen saraylar, kasırlar, köşkler, kışlalar, camiler ve devlet dairelerinin büyük bir kısmının Ermeni asıllı Balyan ailesi tarafından inşa edildiği bilgisi, sanat tarihi literatürü içerisinde yer edinmiş durumdadır. XIX. yüzyılda üç nesil boyunca saraya yakın olarak çok sayıda yapının inşasını üstlenmiş olan Balyan ailesi ile ilgili olarak, bugüne kadar yapılan yayınlar eksik ve yanlış bilgiler içermektedir.

Son dönem Osmanlı mimarlık teşkilatının yapısal değişimi, bina inşa ve onarımındaki süreçlerin yeterince bilinmemesi ve özellikle de arşiv kayıtlarına inilip ihale şartnameleri incelenmediği için birçok binanın gerçek mimarları gün yüzüne çıkmamış, bu yapıların müteahhitliğini yapan kalfalar, mimarları olarak algılanmıştır.

Hassa Mimarlar Ocağı, XIX. yüzyıl başlarına gelindiğinde idarî düzeninde zaafı ortaya çıkan bir kurum görünümündedir. Kurum içerisinde şehremaneti ile başmimar arasında yetki karmaşasının yaşandığı ve özellikle de bina yapımlarında uygulanan prosedürün yıllar yılı yanlış uygulamalarla içinden çıkılmaz bir durum aldığı görülür. 1826 yılında Yeniçeri Ordusu'nun kaldırılışıyla birlikte devletin yeni-

1 Dolmabahçe Sarayı,
(Pascal Sébab, 1870).

1

2

2 Garabet Balyan.

3 Sultan Abdülmecid.

yılından sonra kurulan Evkaf-ı Hümayûn Nezareti'ne bağlı "Evkaf Tamirat Müdürlüğü" yürütür.⁶ Osmanlı mimarlığının XIX. yüzyıl içerisinde gerçekleştirdiği en radikal değişim bina eminliği uygulamasından "münakasa" sistemine geçiştir. Açık eksiltme anlamını taşıyan münakasa ile artık yapılar ihaleye çıkarılarak müteahhitler eliyle inşa edilmeye başlamıştır.

Bu sistemde, inşası düşünülen bir yapı, plan ve projeleri Ebniye Müdürlüğü'nce hazırlandıktan sonra tahmini bir bedelle ihaleye çıkarılmaktaydı. Belirlenen bedel üzerinden en düşük fiyatı teklif eden mezuniyet pusulasına (yeterlilik belgesi) sahip üstleniciye (müteahhide) bir kontratla yapılacak iş teslim edilmekteydi. Arşiv kayıtlarında ihalelere giren üstleniciler için "kalfa" tabiri kullanılmaktadır. Yapının önemi ve büyüklüğüne göre ihaleye gidilmeden tercih edilen bir kalfaya da iş teslimi yapılmaktaydı. Yapılan ihalelerde çoğunlukla Ermeni asıllı kalfalar ön plana çıkarlar. Özellikle Balyanlar çok sayıda yapının inşasını üstlenmişlerdir. Bu çalışmalarından dolayı da devlet tarafından muafiyet beratı verilerek ödüllendirilmişlerdir.

Balyanlar'ın üstlendikleri görevlerin niteliği, eğitimleri ve inşaa çalışmalarındaki gerçek konumları arşiv belgeleri ışığında yeniden ele alınmalıdır. XIX. yüzyıl başına ait tespit ettiğimiz Hassa Mimarlar Ocağı listesinde bu aileden hiçbir ferдин ismi geçmemektedir.⁷ 1831'de kurulan Ebniye Müdürlüğü döneminde görevli mimar halifelerinin içerisinde de Balyanlar yer almamaktadır.⁸ Yani Balyanlar'ın bazı yayınlarda belirtildiği üzere hassa mimarı olduklarına ilişkin bilgiler doğru değildir. Sarkis Balyan'ın Osmanlı'da son başmimarlık unvanını taşıdığı bilgisi de yanlıştır. Pars Tuğlacı, Sarkis Balyan'a Sultan II. Abdülhamid döneminde bir fermanla başmimarlık verildiğini belirtse⁹ de, 31 Mart 1878 tarihili bu belge bir ferman değil bir iradedir ve verilen "sermimar-ı devlet" unvanı bir kadro unvanı değil, kişisel bir imtiyaz olarak verilmiş bir payedir.¹⁰ Osmanlı Devleti'nde başmimarlık unvanı Hassa Mimarlar Ocağı'nın 1831'de lağvıyla ortadan kalmış ve bu unvanı taşıyan son kişi de Seyyit Abdülhalim Efendi olmuştur.¹¹

Balyanlar'ın mimarlık eğitimleri üzerine verilen bilgilerde de yanlışlıklar bulunmaktadır. 1843 yılında Paris'e eğitim için giden Nikoğos Balyan'ın rahatsızlığı ne-

deniyle kısa sürede geri döndüğü bilinmektedir. Kevork Pamukciyan, Sarkis Balyan'ın 1855'te École des Beaux-Arts'dan mezun olduğunu belirtmektedir.¹² Oysa bu tarihlerde Sarkis Balyan İstanbul'dadır. 1853'te Sultanahmet'te inşa ettiği bir hanın çatısının çökmesi nedeniyle hapistedir ve babası Garabet'in kefaletiyle bir süre sonra serbest kalmıştır.¹³ Ayrıca İstanbul Teknik Üniversitesi'nden Aygül Ağır'ın École des Beaux-Arts ile yaptığı yazışmalarda da Balyan ailesinin hiçbir ferдинin bu okulda eğitim almadığı açıkça görülmektedir.¹⁴ Balyanlar'dan Paris'te eğitimini tamamlayan tek kişi, Nikoğos'un oğlu Levon'dur. Sainte-Barbe Koleji'nden mezun olmuştur. Ancak burası da bir mimarlık okulu değil, bir orta öğretim kurumudur.

Sultan Abdülaziz'in desteğiyle 1873 yılında "Şirket-i Nâfia-i Osmanî" adıyla İmparatorluğun ilk inşaat şirketini Sarkis Balyan kurmuştur.¹⁵ 1879'da İstanbul'da Kuruçeşme Adası bu şirket adına bir liman ve fabrika yapması şartıyla Sarkis Balyan'a tahsis edilmiştir.¹⁶ Ancak Sarkis Balyan, adayı kullanım amacı dışına çıkarıp bir köşk inşa ederek şahsî mülkü üzerine geçirmiştir. 1899'da bu adada öldüğünde büyük inşaat yolsuzluklarını da ardında bırakmıştır. 1882 yılında başlatılan ve 1886 yılında sonuçlanan bir soruşturma sonucu Sultan Abdülaziz ve II. Abdülhamid döneminde yaptığı yapılardan toplam üç yüz bin lirayı aşkın bir meblağı zimmetine geçirdiği anlaşılmıştır.¹⁷ Soruşturma neticesinde hakkında açılan dava ile bütün mal varlığına el konulmuştur.¹⁸ Ancak Ekim 1888'de sarayın başdoktoru Mavroyani Efendi'nin aracılığıyla Sultan II. Abdülhamid tarafından affedilir.¹⁹

Osmanlı arşivlerinde yürüttüğümüz çalışmalar sonucu Balyanlar'a atfedilen yapıların bir kısmının gerçek mimarlarını ortaya çıkarma imkânı bulduk. Heybeliada'da inşa edilen ilk Bahriye Mektebi'nin mimarı Kırkor Balyan değil, dönemin başmimarı Kırımlı Mahmut Ağa'dır.²⁰ Sultan II. Mahmud Türbesi Garabet Balyan'ın değil, iki dönem Ebniye Müdürlüğü yapmış olan Mühendis Abdülhalim Efendi'nindir.²¹ Baltalimanı Sahilsarayı (Büyük Reşit Paşa Sarayı) Sarkis Balyan'ın değil, İtalyan Gaspare Fossati'nindir.²² Taşkılla ve Harbiye Mektebi Sarkis Balyan'ın değil, İngiliz Mimar William James Smith'indir.²³ Yıldız Hamidiye Camii Sarkis Balyan'ın değil, Ebniye-i Seniyye mimarlarından Rum Nikolaki Efendi'nindir.²⁴ Sarayburnu Antrepoları Simon Balyan'ın değil, Alman August Jasmund'un eseridir.²⁵

1798 yılında Hassa Mimarlar Ocağı içerisine girmiş²⁶ ve 1825 yılında başmimarlığa atanmış olan²⁷ Seyit Abdülhalim Efendi'nin eserleri de Balyanlar'a mal edilmiştir. Osmanlı'da son sermimârân-ı hassa unvanını taşıyan kişi olan Seyyid Abdülhalim Efendi 4 Ocak 1855 tarihinde vefat etmiş²⁸ Elli dört yıllık mimarlık kariyeri içerisinde çok sayıda yapıya imzasını atmıştır. Yayınlarda Senekerim Balyan'ın eseri olarak gösterilen Bayezit Kulesi,²⁹ Kırkor Balyan'a ait olduğu belirtilen Rami Kışlası,³⁰ Nikoğos Balyan'a mal edilen Ortaköy Camii, Garabet Balyan'a bağlanan Eski Çırağan Sarayı,³¹ yine Garabet Balyan'ın ismiyle anılan Hırka-i Şerif Camii Seyyid Abdülhalim Efendi'nin eserleridir.³²

3

4

4 Dolmabahçe Sarayı,
(Constantinople, 1592).
3 İstabl-ı Amire.

Dolmabahçe Sarayı'nın mimarı olarak da kaynaklar Garabet ve Nikoğos Balyan ismi kullanılmaktadır. Bu kaynaklar 1852 yılında İstanbul'a yaptığı seyahat sırasında inşa halindeki sarayı gezme fırsatı bulan Fransız Théophile Gautier'in verdiği bilgileri delil olarak kullanmaktadırlar. Ancak Théophile Gautier, yapının bir bölümünü gezdiğinin ve dekorasyon işlerini yürüten Nikoğos Balyan ile tanıştığını belirtmektedir.³³ Mimara ilişkin bilgiler açık değildir. Sarayın üstlenicilerinden olan Nikoğos Balyan kendini mimar olarak tanıtmıştır. Benzer bir bilgi İngiltere'de yayınlanan The Times Gazetesi'nin 18 Ekim 1853 tarihli nüshasında da yer alan bir haberde de bulunmaktadır. Haberde Sultan Abdülmecid'in Dolmabahçe'de inşa ettirdiği saraydan bahsedilmektedir. İsim verilmeden mimarın bir Ermeni olduğu ve bu kişinin kısa bir süre Paris'te eğitim aldığı yazılmaktadır. Ayrıca gazetede İngiliz Mimar W. J. Smith'in majesteleri için sarayda bir kış bahçesi ve köşk inşa ettiği bilgisi de yer almaktadır.³⁴ Haberde ismi belirtilmeyen Ermeni mimar Nikoğos Balyan olmalıdır. 1852 ve 1853 yıllarına ait bu iki kaynaktan Dolmabahçe Sarayı'nın gerçek mimarını tespit etmeye çalıştıkça güçtür.

Sarayın inşasına 1842 yılında başlanmış, 1856 yılında tamamlanmıştır. Bu du-

5

rumda sarayın planları 1842 yılından önce çizilmiş olmalıdır. 1826 yılında doğmuş olan Nikoğos Balyan³⁵ on altı yaşında planları çizmiş olamaz! Nikoğos Balyan ile birlikte sarayın mimarı olarak gösterilen babası Garabet'in sarayın inşasında görev aldığına dair belge ve bilgi de bulunmamaktadır.

Dolmabahçe Sarayı, burada bulunan eski Beşiktaş Sahilsarayı'nın bölümleri belirli bir düzen içerisinde yıkılarak yapılmıştır. On beş yıla yakın devam eden inşaa sürecinde eski sarayın ayakta kalan birimleri de kullanılabilir durumda tutulmak için onarılmıştır. T. Gautier, eski sarayın onarılan bazı bölümlerini gezdiğini belirtiyor.³⁶ Bu durumda sarayın planlarını çizen mimar aynı zamanda inşaatın bitimine kadar eski sarayın ayakta kalacak bölümleri için de bir tamirat programı hazırlamış olmalıdır. Osmanlı Arşivi'nde Cevdet Saray Tasnifi içinde 6070 numarayla yer alan ve 21 Mart 1842 tarihli bir takirde Ebniye Müdürlüğü sırasında Beşiktaş Sarayı'nın³⁷ inşaa ve onarım masrafları karşılığında Halim Efendi'ye Maçka'da bir arsa verildiği belirtilmektedir.³⁸ Belgede ismi geçen mimar Osmanlı'nın son başmimarı Seyit Abdülhalim Efendi'dir³⁹ ve bu tarihte Gelibolu Muhassıllığı görevindedir. Bu belge bize on dört yılı aşkın bir süre içerisinde inşaa edilen Dolmabahçe Sarayı'nın ilk tasarımlarını yapan mimarı olarak Seyit Abdülhalim Efendi ismini göstermektedir.

Dolmabahçe Sarayı'nın mimarlığını Nikoğos Balyan'a teslim edenler, 1858 yılında Bezmiâlem Valide Camii karşısında inşaa edilen ve bugün ayakta olmayan saray tiyatrosunun da mimarı olarak bu ismi göstermektedirler.⁴⁰ Ancak arşiv kayıtları bu bilgiyi de çürütmektedir. Nikoğos Balyan Dolmabahçe Sarayı'nın mimarı olmadığı gibi, tiyatrosunun da mimarı değildir. Osmanlı arşivi hariciye nezareti evrakı arasında yer alan bir belge Dolmabahçe Sarayı Tiyatrosu'nun mimarının İtalyan G. Fossati olduğunu belirtmektedir.⁴¹

Balyanlar üzerine arşiv belgelerine dayalı olarak sıraladığımız bu gerçekler mimarlık tarihimizin son döneminin ne denli boş bırakıldığını ortaya koymaktadır. Balyan Ailesi üzerine hazırlanan çalışmalar yeterli arşiv araştırmaları yapılmadan doğru olarak takdim edilmiş ve bu durumdan Dolmabahçe Sarayı da nasibini almıştır. Sanat tarihi alanında kesin bilgi ve belgeden yoksun olarak yapılan değerlendirmelerin sahiplenilmesi ve hemen her yayında tekrar edilerek yaygınlaştırılması kabul edilemez bir durumdur.

BALYAN AİLESİ VE YAYINLARDA ONLARA ATFEDİLEN ESERLER

AGOP (HAGOP) BALYAN

(İstanbul 1838 - Paris 12 Kasım 1875)

Tokat Köşkü, Beykoz, (bugün mevcut değil).

Valide Sultan Kasrı, Koşuyolu.

Ali Paşa Konağı, (bugün mevcut değil).

GARABET AMİRA BALYAN

(İstanbul 1800-İstanbul 1866)

Dolmabahçe Sarayı, (Kısmen Muayede Salonu ve Hazine ve Saltanat Kapıları Nikoğos Balyan tarafından yapıldı).

Çifte saraylar, Eyüp (bugün mevcut değil).

Cemile ve Münire Sultan Sarayları, Fındıklı, (bugün Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi binaları).

Çırağan Sarayı (eski)(bugün mevcut değil).

Hünkar Kasrı, İzmit, (bugün müze olarak hizmet veriyor).

Bayıldım Kasrı'nın yeniden yapımı, Dolmabahçe (bugün mevcut değil).

Yıldız Köşkü (eski),(bugün mevcut değil).

Gümüşsuyu Kışlası, Gümüşsuyu, (bugün İTÜ binası).
Kuleli Süvari Kışlası, Kuleli, (bugün askeri okul olarak kullanılıyor).
Dolmabahçe Camii.
2. Mahmud Türbesi, Çemberlitaş.
Mekteb-i Harbiye, Harbiye.
Sipahi Ocağı, Harbiye (bugün mevcut değil).
Derkos tesisleri, Terkos (bugün mevcut değil).
Kirazlı Bend, Bahçeköy.
Bend-i Cedid veya 2. Mahmud Bendi.
İzmit Çuhahanesi.
Hereke Fabrikası.
Bakırköy Bez Fabrikası.
Beykoz Deri Fabrikası.
Zeytinburnu Demir-Çelik Fabrikası (?).
Yedikule Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi.
Kazlıçeşme Surp Hagop Kilisesi (bugün mevcut değil).
Surp Asvazadzin Kilisesi, Beşiktaş.
Yerevman Surp Haç Kilisesi, Kuruçeşme.
Surp Yerrortutyun (Üç Horan) Kilisesi, Beyoğlu, Ohannes Serveryan ile
Cemaran Okulu, Üsküdar.

KRIKOR AMİRA BALYAN

(İstanbul, 1764 - İstanbul 1831)

Saray (Eski), Sarayburnu, yandı (bugün mevcut değil).
Beşiktaş Sarayı, (yıkıldı - bugün mevcut değil).
Valide Sultan sarayı (Kasr-ı Cedit).
Defterdar Sarayı, Haliç.
Aynalıkavak Kasrı.
Nusretiye Camisi, Tophane.
Selimiye Kışlası ve çevre yapıları.
Davutpaşa Kışlası.
Beyoğlu Kışlası (yıkıldı - bugün mevcut değil).
Darphane-i Amire (Buradaki bazı yapılar).
Valide Bendi, Bahçeköy.
Topuzlu (1. Mahmud) Bendi, Bahçeköy (?).
Yangın Köşkü (eski), Beyazıt.

NIKOĞOS BEY BALYAN

(İstanbul, 1826 - İstanbul, 1858)

Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu ve Hazine ve Saltanat Kapıları.
Ortaköy Camii.
Mecidiye Kasrı.
İhlamur Kasrı.
Göksu Kasrı.
Tophane Saat Kulesi.

SARKİS BEY BALYAN

(İstanbul / Beşiktaş, 17 Şubat 1831-İstanbul / Kuruçeşme 7 Kasım 1899)

Dolmabahçe Saat Kulesi.
Beylerbeyi Sarayı.

Çırağan Sarayı.
Adile Sultan Sarayı, Kandilli.
Yıldız Sarayı, Büyük Mabeyn Binası, Çadır Köşkü, Malta Köşkü, Şale Kasrı 2.
kısmı, Çit Kasrı.
Çağlayan Kasrı(?), Kağıthane.
Ayazağa Köşkü, Maslak.
Kalender Köşkü.
Zincirlikuyu Kasrı.
Tokat Köşkü, Beykoz.
Alemdağ Av Köşkü (?).
Abdülaziz Av Köşkleri, Validebağ ve Ayazağa.
Sultan Çiftliği Köşkü, İzmit (?).
Akaretler Sıra Evleri.
Valide Camii, Aksaray.
Kağıthane Camii.
Harbiye Mektebi (?).
Gümüşsuyu Kışlası (?).
Maçka Silahhanesi ve Karakolhanesi.
Makruhyan Okulu, Beşiktaş.

SENEKERİM BALYAN

(? -Kudüs 1833)

Beyazıt Yangın Kulesi.

SİMON BEY BALYAN

(?-1846-İstanbul 1894)

Maçka Silahhanesi.

Maçka Karakolhanesi.

*Yrd. Doç. Dr., Dolmabahçe Saray Müdür Yardımcısı, TBMM Milli Saraylar.

NOTLAR

- 1 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Bundan sonra BOA şeklinde) C. Saray No: 2860, 28 C.evvel 1247 / 4 Kasım 1831.
- 2 BOA, İrade Meclis-i Vâlâ No: 3770, 13 R.âhır 1265 / 8 Mart 1849.
- 3 BOA, İrade Dâhiliye No: 15362, 22 C.âhır 1268 / 16 Nisan 1852.
- 4 Salnâme-i Devlet 1283 (1866-67), s. 53.
- 5 Topkapı Sarayı Arşivi, Evrak No: 1782, 21 C.âhır 1247 / 28 Kasım 1831.
- 6 Ali Akyıldız, *Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, İstanbul, 1993, s. 152.
- 7 BOA, Cevdet Maarif No: 5481, 27 Fiaban 1216 / 2 Ocak 1802.
- 8 BOA, Hatt-ı Hümayûn No: 26244.
- 9 Pars Tuğlacı, *Osmanlı Mimarlığı'nda Balyan Ailesi'nin Rolü*, İstanbul, 1993, s. 429.
- 10 BOA, Cevdet Dahiliye No: 62375, 27 R.evvel 1295 / 31 Mart 1878.
- 11 BOA, Cevdet Saray No: 2860, 1247 / 1831.
- 12 Kevork Pamukciyan, *Biyografileriyle Ermeniler*, C: IV, İstanbul, 2003, s. 97.
- 13 BOA, MKT. NZD. Dosya No: 85, Gömlek No: 40, Tarih: 2 Zilkade 1269 / 7 Ağustos 1853.
- 14 Aygül Ağır, "Balyan Ailesi'nin Mimarlığında Palladio İzleri", *EJOS*, IV, 2001; M. Kiel, N. Landman & H. Theunnissen (eds.), *Proceedings of the 11th International Congress of Turkish Art*, Utrecht - The Netherlands, August 23-28, 1999, No: 3, 1-24.
- 15 BOA, A.MKT.MHM, Dosya No: 460, Gömlek No: 55, Tarih: 10 C.âhır 1290 / 5 Ağustos 1873.
- 16 BOA, İrade Dahiliye No: 63793 Tarih: 20 C.evvel 1296 / 12 Mayıs 1879
- 17 BOA, Y.PRK.AZN. Dosya No: 2, Gömlek No: 49, 17 Şevval 1303 / 19 Temmuz 1886.
- 18 BOA, Y.PRK.AZJ. Dosya No: 13, Gömlek No: 44, 26 Temmuz 1304 / 7 Ağustos 1888.
- 19 BOA, Y.MTV. Dosya No: 54, Gömlek No: 38.
- 20 BOA, Hatt-ı Hümayûn No: 29310, 1243 / 1827-28.

- 21 BOA, İrade Dahiliye No: 3, 22 R. 1255 / 5 Temmuz 1839.
- 22 Cengiz Can, "Gaspere Trajano Fossati", *DBĀA*, C: III, s. 326.
- 23 BOA, HH. EBA. Dosya No:1, Gömlek No: 4, 23 Safer 1267 / 29 Aralık 1850.
- 24 Dolmabahçe Sarayı Arşivi, Evrak No: II/ 989.
- 25 BOA, PPRK.ML. Dosya No: 10, Gömlek No: 65, 29 Şevval 1307 / 18 Haziran 1890.
- 26 BOA, Cevdet Maarif No: 5481
- 27 BOA, Hatt-ı Hümayûn No: 23275.
- 28 BOA, İrade Dahiliye No: 2005, 18 R. 1271 / 8 Ocak 1855.
- 29 BOA, MAD. No: 8959, s. 59, 21 Ramazan 1241 / 29 Nisan 1826.
- 30 BOA, Hatt-ı Hümayûn No: 29041-C, 27 Safer 1248 / 25 Haziran 1832.
- 31 Selman Can, *Belgelerle Çırağan Sarayı*, Ankara 1999, s: 9; Mustafa Cezar, "Sanatta Batıya Açılışta Mimarlar", *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi (23-27 Eylül 1991)*, C: I, Ankara, 1995, s. 483.
- 32 BOA, İ. Mes. Müh., nr. 688, 27 S. 1264 / 3 Şubat 1848.
- 33 Théophile Gautier, *Constantinople - İstanbul En 1852*, Texte Présenté Et Annoté Par Jacques Huré, Éditions ISIS İstanbul, 1990, s. 261.
- 34 London The Times, 18 October 1853.
- 35 Pamukciyan, *a.g.e.*, s. 95.
- 36 Théophile Gautier, *a.g.e.*, s. 264.
- 37 Dolmabahçe Sarayı'nın arşiv kayıtlarında çoğunlukla ismi Beşiktaş Sarayı olarak geçmektedir.
- 38 BOA, Cevdet Saray No: 6070, Tarih: 7 Safer 1258 / 21 Mart 1842.
- 39 Seyyit Abdülhalim Efendi hakkında detaylı bilgi için bkz. Selman Can, *Osmanlı Mimarlık Teşkilatının XIX. Yüzyıldaki Değişim Süreci ve Eserleri İle Mimar Seyyid Abdülhalim Efendi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2002.
- 40 Tuğlacı, *a.g.e.*, s. 345.
- 41 BOA, HR. TO. Dosya No: 437, Gömlek No: 29. Belgede Fossati'nin inşa ettiği yapıların bir listesi yer almaktadır.

